

LIBRI GEDANENSES XXXI/XXXII

EWA CZERNIAKOWSKA

 PUBLIKACJE KSIĄŻKOWE
 BERNARDA MILSKIEGO
 W GDAŃSKU¹

P przedmiotem artykułu są publikacje książkowe polskich autorów wydane w ostatniej dekadzie XIX wieku w gdańskim wydawnictwie Bernarda Zygmunta Milskiego, założyciela i redaktora „Gazety Gdańskiej”. W tekście omówiono druki zwarte w języku polskim, o objętości co najmniej 8 stron, wydane od 1891 do 1900 roku².

Pod koniec XIX wieku był Gdańsk znacznym skupiskiem ludności polskiej. Według oceny ówczesnej polskiej prasy żyło w mieście ok. 6–8 tys. Polaków, których obecność stwarzała warunki do powstania polskich pism. Jakkolwiek ostatnia dekada XIX stulecia była okresem wzmożonego ucisku narodowego ze strony pruskiego zarborcy, to jednocześnie była czasem tworzenia się polskich organizacji do walki o prawa narodowe i ekonomiczne miejscowej ludności.

„Gazeta Gdańska”, założona przez Bernarda Zygmunta Milskiego (1856–1926), była pierwszym polskim dziennikiem wydawanym w Gdańsku. Jej pierwszy numer ukazał się 1 kwietnia (z datą 2 kwietnia) 1891 roku. Wcześniejszy prospekt pisma opublikowany w lutym 1891 roku zawierał deklarację programową i ideową „Gazety Gdańskiej”³. Założenia tej deklaracji, wyznaczające kierunki oddziaływania pisma w kwestiach społecznych i ekonomicznych, wyrastały z idei organicznikowskich i solidarystycznych, całkowicie przyporządkowanych programowi narodowemu⁴.

Anonimowy autor tekstu „Echa kąpielowe. List „Kuriera Polskiego” w dzienniku „Kurier Polski” z 14 września 1893 roku napisał:

Obecnie Gdańsk liczy 6000 Polaków. Są to po większej części ludzie pracy, którzy ciężko muszą zarabiać i wobec Niemców odgrywają rolę [spartańskich – E.C.] Helotów. Znać

¹ Artykuł ukazuje się w 125. rocznicę pierwszego pobytu B. Z. Milskiego w Gdańsku i w 160. rocznicę śmierci Adama Mickiewicza, którego wydawca był wielkim admiratorem.

² Pominięto czasopisma i dodatki do czasopism – druki ulotne, kalendarze ścienne, itp. Uwzględniono natomiast kalendarze książkowe (czasami zaliczane do czasopism).

³ Prospekt ten zachował się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej PAN. Reprodukacja zob. E. Czerniakowska, *Bernard Zygmunt Milski jako miłośnik Mickiewicza*, Gdańsk–Pruszcz Gdański 1912, s. 12.

⁴ A. Romanow, *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994, s. 147.

tu na każdym kroku przewagę germanizmu. [...] W walce z zawziętym wrogiem Polacy wyrobili sobie niezwykły hart, a idąc za postępem pod względem kultury i oświaty, stoją dziś prawie na równi ze swoimi przeciwnikami.

Gdańsk nie posiadał nigdy organu polskiego; obecnie wychodzi tam „Gazeta Gdańska”, licząca 2500 prenumeratów płatnych. [...] Z dumą więc można powiedzieć, że Polska nie jest narodem, który łatwo wykreślić z karty europejskiej⁵.

Jednym z głównych przejawów życia kulturalnego jest zapotrzebowanie na książkę. Tradycyjnie polskimi czytelnikami byli głównie ludzie wykształceni z bogatszych warstw społecznych, w ówczesnych warunkach ziemianie i inteligencja. Jan Sikorski, syn Stanisława, którego matką była Anna z Łyskowskich, wspominał w pamiętniku:

W Chełmach była duża biblioteka (cztery olbrzymie szafy). Dominowała literatura polska dzieła polskich wieszczów i najwybitniejszych pisarzy. Były też książki wydawane na Pomorzu czy w Wielkopolsce lub na Śląsku z myślą o odbiorcach wśród ludu. Wiele takich książeczek wydawały pisma polskie w zaborze polskim, prenumerowane przez rodziców⁶.

Rozwój życia społecznego i szerszy dostęp do oświaty w XIX wieku doprowadził do coraz większego zapotrzebowania na książkę w warstwach uboższych. Równocześnie dzięki nowym technikom drukarskim wzrosła jej podaż, rozszerzył się repertuar wydawniczy, obejmując coraz to nowe obszary tematyczne, sposobem opracowania dostosowane do różnego poziomu intelektualnego odbiorców⁷.

Autor cytowanego powyżej tekstu „Echa Kąpielowe” tak pisał o czytelnikach „Gazety Gdańskiej”:

Ciekawy byłem, kto prenumeruje polskie czasopismo? W jedną sobotę zaszedłem do redakcji i dzięki uprzejmości p. Miłskiego, redaktora pisma, szybko poznałem się z czytelnikami. Był to dzień ekspedycji i przed mymi oczyma przewinęło się kilkadziesiąt osób, przychodzących po odbiór dziennika. Byli to robotnicy, doróżkarze, stróże, wozniwody, pokojówki, kucharki, w ogóle proletariatus. Jednakowoż ten proletariatus myśli i czuje po polsku, kocha ojczyznę i stara się podtrzymać pismo polskie, pomimo iż wydatek 5 marek rocznie jest dla niego dość ciężką ofiarą⁸.

Początki nowego pisma były bardzo trudne. „Będąc wydawcą »Gazety Gdańskiej« – pisała »Gazeta Olsztyńska« – Miłski stanął jako drukarz przy pudle, był maszynistą, korektorem, zecerem, zawiadowcą drukarni i administracji – był słowem wszystkim⁹. Aby zdobyć klientów, reklamował swoją drukarnię ogłoszeniem: „Gazeta Gdańska. Drukarnia B. Miłskiego w Gdańsku. Frauengasse Nr 37. Poleca się do wykonywania wszelkich druków, jako to: dzieł, broszur, kalendarzy, katalogów, [...]”¹⁰.

⁵ „Kurier Polski” 1893, nr 253, s. 1-2.

⁶ J. Sikorski, *Ziemianin bez kompleksów: Wspomnienia*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk, 1990, s. 25.

⁷ M. Babnis, *Życie kulturalne Gdańska w czasach zaboru pruskiego (1793-1919). Książka (1)*, [w:] Gdański Rocznik Kulturalny, t. 17, Gdańsk 1997, s. 8.

⁸ „Kurier Polski” 1893, nr 253, s. 1-2.

⁹ Cyt. za A. Romanow, „Gazeta Gdańska” 1891-1939 (*Zarys dziejów*), „Rocznik Gdański” 1991, t. 51, s. 17-18.

¹⁰ Por. np. „Gazeta Gdańska” 1891, nr 116, s. 4.

Dotychczasowe bibliografie druków gdańskich notują 148 druków polskich w XIX wieku, z tego na pierwszą połowę przypada 30, a 118 na drugie półwiecze¹¹. Maria Babnis wymienia 60 pozycji, czyli 6 książek rocznie, wydanych w ostatniej dekadzie XIX stulecia¹². W tym czasie działają w Gdańsku dwie polskie drukarnie. Pierwsza i najważniejsza to drukarnia Bernarda Milskiego, powstała w roku 1891 jako drukarnia „Gazety Gdańskiej”. Druga to drukarnia Józefa Czyżewskiego założona w 1894 roku.

Powstanie pierwszej z nich z zadowoleniem odnotował krakowski „Przewodnik Bibliograficzny” w dziale Kronika 1 kwietnia 1891 roku: „»Drukarnia polska nakładowa« pod firmą Bernard Milski powstała niedawno w Gdańsku. Dalekiemu zakładowi kresowemu przy tej sposobności serdeczne spod Wawelu: Wszelkich pomysłości!”¹³. Wkrótce też dodano informację o założeniu księgarni: „Firma B. Milski. Jak nam łaskawie piszą – założyła świeżo w Gdańsku obok »drukarni nakładowej« także »księgarnię polską«, co niniejszym w tym miejscu z całą uzupełniamy przyjemnością”¹⁴.

Wielu redaktorów, a często jednocześnie wydawców, stworzyło ze swojego, czy przez siebie redagowanego czasopisma rodzaj firmy, wokół której skupiający się ludzie stanowili swoiste ugrupowanie reprezentujące określone nurty polityczne. Właśnie tacy dziennikarze wchodziłi w skład autentycznej elity polskiego ruchu narodowego¹⁵. Należał do nich Bernard Milski, który oprócz „Gazety Gdańskiej” i dodatków „Gwiazdka Niedzielną”, „Anioł Stróż” i i in. wydawał też publikacje książkowe. Tytus Sopodźko napisał: „Wielką zasługę położył przede wszystkim p. Bernard Milski, który od lat czterech wydaje w Gdańsku pocztówką, prawdziwie katolicką i polską »Gazetę Gdańską«, od czasu do czasu zaś ogłasza drukiem niewielkie, ale znaczący myślą owiane książeczki dla kaszubskiego ludu”¹⁶.

Działalność wydawnicza B. Milskiego zmierzała w kierunku zaznajomienia pomorskich czytelników z wybitnymi dziełami czołowych polskich pisarzy – Adama Mickiewicza, Henryka Sienkiewicza, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Adolfa Dygańskiego, Marii Konopnickiej i innych. Wydawca żywił ogromny kult dla twórczości polskich wybitnych pisarzy romantycznych, szczególnie do Adama Mickiewicza, ale też Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego. W Gdańsku szerzył kult pierwszego z trzech wieszczów, zamieszczał jego utwory i informacje dotyczące poety. Np. w „Gazecie Gdańskiej” z 1891 roku opublikował nekrolog Aleksandra Chodźki, z którego dowiadujemy się, że: „Aleksander Chodźko, ostatni z żyjących dotąd towarzyszy »chmurnej i górnej« młodości Adama Mickiewicza, ostatni prawdopodobnie filaret, zmarł dnia 19 b. m. w Noi-sy-le-Sec, w wieku 88 lat”¹⁷.

¹¹ Por. A. Mańkowski, *Bibliografia polskich druków gdańskich od 1800 do 1918*, [w:] Krzysztof Celestyn Mrongowiusz 1764–1855. *Księga pamiątkowa*, red. W. Pniewski, Gdańsk 1933, s. 347–378; M. Babnis, *Bibliografia druków polskich wydanych w Gdańsku w latach 1801–1919*, [w:] tejsze, *Książka polska w Gdańsku w okresie zaboru pruskiego (1793–1919)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989, s. 185–204.

¹² M. Babnis, *Książka polska w Gdańsku...*, s. 168.

¹³ „Przewodnik Bibliograficzny” 1891, nr 4, s. 63.

¹⁴ „Przewodnik Bibliograficzny” 1891, nr 5, s. 83.

¹⁵ S. Wierchosławski, *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1860–1914*, Wrocław 1980, s. 159.

¹⁶ „Przegląd Powszechny” 1894, nr 6, s. 414.

¹⁷ „Gazeta Gdańska” 1891, nr 116, s. 4.

Jednocześnie B. Miłski popularyzował twórczość dla ludu, przykładem *Śpiewak polski czyli zbiór piosnek, dumek i arii narodowych, towarzyskich, miłosnych, okolicznościowych i innych* (1895), zawierający 354 teksty zebrane przez wydawcę (ukazały się dwa wydania – większe i mniejsze, oba zachowane w Bibliotece Narodowej).

Poza dziełami literackimi, w tym książkami dla dzieci i młodzieży oraz poezjami, w oficynie B. Miłskiego ukazywały się też druki o charakterze praktycznym – przewodniki, kalendarze, katalogi, np. *Katalog Biblioteki Towarzystwa "Ogniwo" w Gdańsku*¹⁸ – albo religijnym, np. *Nowy kanconal pieśni nabożnych wedle obrządku kościoła katolickiego na uroczystości całego roku* ks. T. Raschkego (1894) czy okolicznościowym, w tym różne ustawy i rozporządzenia, np. *Ustawy wyborcze dla Prus Zachodnich* (1898).

Publikacje sprzedawano na miejscu w księgarni, gdzie pracowała żona wydawcy, Bronisława z Witkowskich Miłska. Wysyłano je na zamówienie przez ekspedycję Drukarni. Między innymi służyły też jako prezenty dla czytelników piszących listy do „Gazety Gdańskiej”, np. każde dziecko, które wysłało list do redakcji, dla zachęty otrzymywało nagrodę w postaci książeczki: „Donosimy, iż w tym roku otrzymaliśmy 730 liścików od polskich dzieci... Wszystkie dzieci odbiorą książeczkę pod tytułem »Wielki król«, z której się dowiedzą o królu polskim Kaźmierzu Wielkim”¹⁹.

Bernard Miłski w ciągu dziesięciu lat swojego pobytu w Gdańsku wydał ok. 50 polskich książek, a więc prawie jedną trzecią tego, co ogółem ukazało się w mieście nad Motławą w ciągu całego XIX wieku²⁰. Jego sukcesy wydawnicze sprawiły, że znany i ceniony „Przewodnik Bibliograficzny” oznajmiał już w 1893 roku: „Księgarnia i drukarnia polska K. [sic! – E.C.] Miłskiego w Gdańsku, w której zarazem także redakcja i ekspedycja tamtejszej »Gazety Gdańskiej« się mieści, coraz szerszą dla istotnej żywotności swojej – co z przyjemnością w tym miejscu zaznaczyć sobie pozwalamy – zwracać zaczyna na siebie uwagę”²¹.

* * *

Przechodząc do przedstawienia dorobku wydawniczego Bernarda Miłskiego w latach 1891–1900, w pierwszej kolejności omówione zostaną publikacje książkowe autorów polskich zamieszkałych poza Pomorzem.

Najbardziej poczytnym i znanym pisarzem tamtej epoki był **Henryk Sienkiewicz** (1846–1916). Również B. Miłski najbardziej go cenił, co odzwierciedla repertuar jego gdańskiego wydawnictwa. Szczególnie wielką zasługą wydawcy było udostępnienie czytelnikom „Gazety Gdańskiej” i mieszkańcom Pomorza znanej powieści *Krzyżacy*

¹⁸ Egzemplarz o proveniencji: „Ks. A. Mańkowski 16/2.06” w zbiorach w Bibliotece Kopernikańskiej w Toruniu (sygn. TN 9163); odbitka fotograficzna z księgozbioru prof. A. Bukowskiego w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Gdańskiego (sygn. Rs II 104/3).

¹⁹ „Gazeta Gdańska” dod. „Anioł Stróż” 1898, nr 5, s. 40.

²⁰ Por. M. Babnis, *Życie kulturalne Gdańska...*, s. 17. Biorąc pod uwagę zastosowane tam kryteria, zgodnie z aktualnym stanem badań autorki, B. Miłski wydał łącznie 54 pozycje książkowe.

²¹ „Przewodnik Bibliograficzny” 1893, nr 10, s. 192.

już w 1900 roku (il. 1). Książkę tę wydał B. Milski w porozumieniu z Henrykiem Sienkiewiczem w cenie 2. marki za wszystkie 4 tomy²².

Jeden z nielicznych zachowanych egzemplarzy tego wydania *Krzyżaków* posiada Biblioteka Gdańska²³, o czym napisał Edgar Milewski w *Opowieściach gdańskich uliczek*: „Kiedym pisał swój *Antykwariat Gdański*, spotkała mnie bibliofilka białokrucza przygoda. Mieszkanka Gdyni pani Krystyna Rysiakiewicz przyniosła mi unikatowy, jeśli nie jedyny, egzemplarz gdańskiego wydania, który nie bez wzruszenia pokazałem telewizjom i przekazałem do zbiorów Biblioteki Gdańskiej”²⁴.

Wspomniany egzemplarz posiada ciekawą proveniencję – pieczętą Redakcji „Kurier Stanisławowski”. W bibliotekach polskich zachowało się kilka egzemplarzy tego cennego druku. Kwerenda wykazała obecność gdańskiego wydania *Krzyżaków* w zbiorach Biblioteki Narodowej oraz Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Warto podkreślić, że egzemplarz z Biblioteki Narodowej jest obecnie dostępny na całym świecie dzięki Bibliotece Cyfrowej Polona.

Pisząc o gdańskim wydaniu *Krzyżaków*, należy przypomnieć historię z tamtych lat, kiedy to firma Gebethner i Wolff, mająca wyłączne prawa drukowania dzieł Sienkiewicza, mimo zgody autora na druk nad Motławą, wytoczyła B. Milskiemu proces. Pisał o tym „Przewodnik Bibliograficzny”; w dziale Kronika czytamy:

Ochrona własności literacko-artystycznej. O występku § 59 ochrony własności literacko-artystycznej wytoczyła księgarnia G. Gebethnera i Spółki proces B. Milskiemu w Gdańsku, który przedrukował Krzyżaków Sienkiewicza (ob. Przew. Bibl. Nr 12, s. 173), podczas, gdy tylko firma Gebethner i Sp. w Krakowie i Gebethner i Wolff w Warszawie nabyła od autora prawo wydawania „Krzyżaków” w języku polskim²⁵.

Jak wspomina córka gdańskiego wydawcy, Maria Milska w „Kronice rodu Milskich”, proces ten trwał długo i w końcu wypadł na niekorzyść firmy wydawniczej, a to na podstawie, że między ówczesną Galicją a Prusami nie było debitu autorskiego (podobno myśl tę podsunął sędzia pruski, który rozpatrywał sprawę)²⁶. Niestety, w czasie ostatniej wojny zaginęła cała korespondencja skierowana w tym czasie do B. Milskiego²⁷.

²² Pozycję tę odnotował „Przewodnik Bibliograficzny”, co w stosunku do druków Milskiego było dość sporadyczne. Por. „Przewodnik Bibliograficzny” 1900, nr 12, s. 173. Według Jana Sikorskiego, „Sienkiewicz miał wielkie zasługi także dla Pomorza – zwłaszcza jego *Krzyżacy* przyczyniły się do wzmocnienia ducha polskiego na naszej ziemi”. Por. J. Sikorski, dz. cyt., s. 38.

²³ *Krzyżacy*: powieść historyczna Henryka Sienkiewicza, Gdańsk 1900 (sygn. I 39676).

²⁴ E. Milewski, *Opowieści gdańskich uliczek*, Gdańsk 1979, s. 176.

²⁵ „Przewodnik Bibliograficzny” 1900, nr 12, s. 180. Podobną notatkę w dziale „Kronika” zamieściło to pismo w 1901 roku: „O bezprawny przedruk »Krzyżaków« Sienkiewicza wniosła firma G. Gebethner i Sp. w Krakowie przez swego adwokata dra Juliana Gertlera w Krakowie skargę do krakowskiego Sądu krajowego karnego przeciwko Fr. Wiszniewskiego księgarzowi w Mogilnie”. Por. „Przewodnik Bibliograficzny” 1901, nr 4, s. 72.

²⁶ M. Milska, *Z kroniki rodziny Milskich*, s. 28, maszynopis w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. Akc. 5329/2010.

²⁷ S. Dziadoń, *Gazety Gdańskiej pierwszych lat dziesięć*, „Literary Magazyn społeczno-kulturalny Wyrbrzeża” 1966, nr 7, s. 11.

Spośród pisarzy spoza Pomorza w wydawnictwie B. Miłskiego wysoko ceniona była lwowska autorka **Janina Sedlaczkówna** (1868–1899), pseud. Aleksota²⁸. W gdańskiej oficynie wydała ogółem dziewięć książek: *Adam Mickiewicz, jego życie i dzieła* (1898); *Dzieje Narodu Polskiego wedle najnowszych badań i źródeł* (tom 1, 1898)²⁹; *Kozacze zawieruchy: opowiadanie historyczne z XVII wieku* (1892); *O Sejmie czteroletnim i o konstytucji 3go Maja* (1891); *Przy kądzieli* (1896); *Rocznica 3go Maja: obrazek sceniczny ze śpiewami w jednej odsłonie* (1891) oraz „dla ludu i młodzieży” adaptacje „powieści z lat dawnych Henryka Sienkiewicza”: *Ogniem i mieczem* (1893), *Potop* (1893) i *Pan Wołodyjowski* (1893).

B. Miłski nawiązał współpracę z J. Sedlaczkówną jeszcze przed wydaniem pierwszego numeru „Gazety Gdańskiej”, a nawet prawdopodobnie przed przyjazdem wydawcy do Gdańska, bo powieść w odcinkach tej autorki *Kmieć bohater* pojawiła się już w drugim numerze pisma³⁰. Przypuszczalnie pierwszą książką Sedlaczkówny opublikowaną w Gdańsku była *Rocznica 3 maja...*³¹. Była to jednocześnie pierwsza książka wydana w oficynie B. Miłskiego.

Z gdańskich publikacji J. Sedlaczkówny trzeba zwrócić uwagę na książkę *Adam Mickiewicz, jego życie i dzieła* z 1898 roku. Pozycja ta, zachowana w kilku bibliotekach, m. in. w Bibliotece Narodowej, Bibliotece Instytutu Badań Literackich PAN, Bibliotece Śląskiej, długo pomijana była w bibliografiach druków gdańskich XIX wieku oraz w pracach historyków literatury. Książka Sedlaczkówny jest ważna z powodu zasług w szerzeniu kultu Adama Mickiewicza na Pomorzu³². W podobnym kontekście warto jest też wspomnieć wymienione powyżej trzy przeróbki *Trylogii* Henryka Sienkiewicza.

Janina Sedlaczkówna nie była jedyną autorką publikującą w wydawnictwie B. Miłskiego. **Aniela Milewska** (1841–1896), pseud. Milana, Ślepowron, warszawska autorka powieści i dramatów oraz publicystka prowadząca działalność oświatową dla ludu, napisała ogółem 18 pozycji książkowych. W wydawnictwie B. Miłskiego opublikowała *Jarmark na św. Dominika. Powiastka z dziejów Gdańska* (1893). Powieść A. Milewskiej nawiązuje do znanych wydarzeń z roku 1308. Pozycja ta jest bardzo mało znana. Nie wspomina o niej Władysław Pniewski w artykule „Gdańsk w polskiej literaturze pięknej”³³. Jedyne znany egzemplarz *Jarmarku na św. Dominika* znajduje się w zbiorze

²⁸ E. Czerniakowska, *Janina Sedlaczkówna i „Gazeta Gdańska” Bernarda Miłskiego*, „D’Oriana. Awiza biblioteczne” 3 (1996), s. 36–44. Janina Sedlaczkówna po skończeniu Seminarium Nauczycielskiego podjęła pracę pedagogiczną w szkołach lwowskich. Debiutowała w tamtejszych pismach w 1888 roku. Por. E. Czerniakowska, *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Z, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 189–190.

²⁹ Pozycja nieznaną w literaturze przedmiotu do 1995 roku (została odnaleziona przez autorkę w zbiorach Biblioteki Narodowej). Por. C. Gajkowska, *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, red. nac. H. Markiewicz, Warszawa 1995–1996, s. 144.

³⁰ „Gazeta Gdańska” 1891, nr 2–17.

³¹ E. Czerniakowska, *Janina Sedlaczkówna...*, s. 38.

³² Autorka pierwsza zwróciła na nią uwagę, dzięki kwerendum w kilku bibliotekach, w swoich pracach od 1995 roku. Por. E. Czerniakowska, *Bernard Zygmunt Miłski...*, s. 42–43.

³³ W. Pniewski, *Gdańsk w polskiej literaturze pięknej*, „Rocznik Gdański” t. 4–5 (1930–1931), s. 3–43.

rach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (sygn. 3340). Biblioteka Gdańska posiada mikrofilm i fotokopię powieści A. Milewskiej³⁴.

Aniela Korngutówna, pseudonim Aniela Kallas (ca 1868–ca 1942), była autorką dwóch książek opublikowanych w oficynie B. Milskiego: *Tadeusz Kościuszko: jego życie i czyny*: w setną rocznicę powstania kościuszkowskiego (1894) oraz *Niedoszłe śluby* (1896).

Edward Sedlaczek (1859–1917), brat wspomnianej powyżej J. Sedlaczkówny, w wydawnictwie B. Milskiego opublikował dwie książki: *W walce z pohańcami* (1894) oraz *Wrodzy sąsiedzi* (1894). Obie pozycje znajdują się w Bibliotece Narodowej.

Sześć pozycji poetyckich opublikował u B. Milskiego mało dziś znany krakowski pisarz **Julian Baczyński**: *Cudowna dziewczica* [Joanna D'Arc] (1894); *Kolumb i Ameryka* (1893); *Król Wojtek i królowa Jaga* (1894); *Litostaw, książę miłosierny*: według starej baśni (1893); *Po wiedeńskim zwycięstwie* (1894); *Śniegotka, nieszczęśliwa pasierbica* (1894).

Z kolei **Stanisław Pisz**, pseud. Stach spod Naściszowy, był autorem tylko jednej książki: *Jurata królowa Bałtyku: legenda żmudzka*, Gdańsk 1895 (il. 2). Pozycja ta dziś jest bardzo rzadka, w swoich zbiorach posiadają ją tylko dwie książki w kraju, a mianowicie Biblioteka Gdańska (dwa egzemplarze)³⁵ i Biblioteka Miejska w Kaliszu. O autorze prawie nic nie wiadomo, prawdopodobnie mieszkał w Małopolsce.

* * *

Jako pierwszego z autorów wywodzących się z Pomorza lub tam wówczas mieszkających, którzy publikowali swoje utwory w wydawnictwie Bernarda Milskiego, wypada wymienić **Aleksandra Majkowskiego** (1876–1938). Ten znany twórca wydał w gdańskiej oficynie na początku 1899 roku swój debiutancki utwór w dialekcie kaszubskim w postaci osobnej książeczki *Jak w Koscerznie koscielnego obrele abo pięć kawalerów a jedna jedyno brutka: w osem śpiewach* (1899). Zapowiedź wydania tej pozycji ukazała się w „Gazecie Gdańskiej” w 1898 roku³⁶.

Współpraca Majkowskiego z Milskim trwała już od pewnego czasu, obaj reprezentowali „Gazetę Gdańską” na uroczystości odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie 24 grudnia 1898 roku. Damroka Majkowska, córka pisarza, pisze we wstępie do jego powieści *Pomorzanie*: „Naród żyje gorączką przygotowań do odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie. Za pośrednictwem Bernarda Milskiego, wówczas redaktora i wydawcy »Gazety Gdańskiej«, otrzymuje Majkowski zaproszenie wraz z kartą wstępu na tę narodową uroczystość”³⁷. Jak napisał Józef Bo-

³⁴ *Jarmark na Św. Dominika*: powiastka z dziejów Gdańska, Gdańsk 1893 (Mikr. 260, fotokopia o sygn. I 151463).

³⁵ Stach spod Naściszowy, *Jurata królowa Bałtyku: legenda żmudzka*, Gdańsk 1895, sygnatury I 63643, I 49136.

³⁶ „Gazeta Gdańska” 1898, nr 11.

³⁷ A. Majkowski, *Pomorzanie*. Powieść z rkpsu do druku przygotowała i wstępem opatrzyła D. Majkowska, Gdańsk 1973, s. 9–10.

rzyszkowski, „oznacza to, że znali się już wcześniej, i to z dobrej strony, a obecność Kaszuby i studenta berlińskiego uniwersytetu wzmocniała i urozmaicała obraz delegacji gdańskiej”³⁸.

Debiut literacki A. Majkowskiego na Pomorzu spotkał się z przychylnym przyjęciem czytelników i recenzentów. Życzliwą, ale i lekko krytyczną recenzję opublikował ks. Gustaw Pobłocki na łamach „Gazety Gdańskiej” w 1899 roku³⁹.

Wcześniej B. Miłski współpracował także z innymi pisarzami pomorskimi. Chronologicznie należy podkreślić zasługi **Jana Neumanna**, piszącego od 1891 roku pod różnymi pseudonimami, m. in. Marian Kamrowski. Jan Neumann drukował swoje utwory na łamach „Gazety Gdańskiej” i „Gwiazdki Niedzielnej”. Większość ponownie opublikował w liczącym 31 wierszy tomie poezji: Marian Kamrowski, *Kwiatki z nad Bałtyku* (1897). Pozycja ta jest dziś unikatem bibliotecznym i antykwarskim. Znany jest tylko jeden egzemplarz zachowany w zbiorach Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (pochodzący z księgozbioru ks. Stanisława Kujota, z dedykacją autora). Druk ten nie jest notowany w Bibliografii Estreichera ani w „Przewodniku Bibliograficznym” za rok 1897.

O autorze *Kwiatków znad Bałtyku* wiemy bardzo mało. Zwrócił na niego uwagę Alfred Świerkosz w artykule „Zapomniany piewca Kaszub i Pomorza”:

Prac Marjana Kamrowskiego pominąć milczeniem nie można, już choćby z tych względów, że w czasach gdy nikomu się nie śniło, ani nawet przez myśl nie przeszło, marzyć o wolnym dostępie do polskiego morza, poeta dawał wizję ubiegłych wieków, a potem szeptał o „Bałtyku”: »Morze polskie szumi w dal, fale się unoszą«... Utwory jego są piękne, rozrzewniające, prawie jak lenartowiczowskie, tchną przeogromnym umiłowaniem stron rodzinnych, głębokim patriotyzmem i wielką miłością wszystkiego, co polskie. Forma i treść ich obecnie trąci trochę staroświecczyzną⁴⁰.

Jan Neumann, pseudonim m. in. Marian Kamrowski, żył w latach ok. 1860 – ok. 1899. Prawnik z wykształcenia, w latach 1889–1899 był asesorem i adwokatem w Gdańsku, gdzie był czynnym działaczem narodowym. W swoich utworach opiewał piękno morza i Pomorza; sonety, elegie, ody, satyry zamieszczał m. in. na łamach „Gazety Gdańskiej”. W 1897 roku oskarżony został o defraudację i skazany na rok więzienia, a w 1899 roku pozbawiono go stanowiska adwokata (począwszy od tego wydarzenia dalsze losy życia nie są znane)⁴¹.

³⁸ J. Borzyszkowski, *Aleksander Majkowski (1876–1938): biografia historyczna*, Gdańsk-Wejherowo, 2002, s. 134. Do tej pory mało były znane okoliczności początków pisarskich i współpracy z gdańskim wydawcą A. Majkowskiego. Nowych źródeł, a mianowicie kilku pocztówek z podpisem A. Majkowskiego dostarczyła autorce prawniczka redaktora B. Miłskiego, pani mgr inż. arch. Zofia Eichstaedt-Jabłońska z Brzegu.

³⁹ „Gazeta Gdańska” 1899, nr 43.

⁴⁰ A. Świerkosz, *Zapomniany piewca Kaszub i Pomorza*, „Od naszego morza” 1932, nr 1, s. 18. A. Świerkosz miał nadzieję, że przypomnienie tej postaci zapoczątkuje bliższe zajęcie się twórczością i napisanie biografii Mariana Kamrowskiego. Tak się jednak przez wiele lat nie stało. Dopiero autorka, zainteresowana twórczością poety, napisała pierwszy biogram Jana Neumanna.

⁴¹ E. Czerniakowska, *Neumann Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3: L-P, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 307–308. W latach późniejszych poezja „M. Kamrowskiego” uległa prawie całkowitemu zapomnieniu. Tylko wiersz „Tęsknota za Kaszubami”, pierwotnie opublikowany

Przeciwnie do zapomnianego Jana Neumanna **Anna Karwatowa z Bardzkich** (1854–1932) była w swoim czasie najbardziej znaną literatką z Prus Zachodnich. Pisała w tradycji pozytywistycznej: powieści ludowe, komedie ze śpiewami i tańcami, dramaty historyczne, współczesne romanse, wierszowane tragedie rozgrywane się na dworze, na plebanii czy w salonie, tomiki poetyckie. Na uwagę zasługuje poemat *Józef Skaliński* (1904), napisany 13-zgłoskowcem, w którym autorka dała panoramiczne ujęcie problemu agresji germanizatorskiej w latach 1848–1891⁴².

Anna Karwatowa jest autorką dwóch książek wydanych w oficynie B. Milskiego: *Na naszej glebie* (1894) oraz *Kachna* (1895). Pierwsza pozycja dotyczy stosunków polsko-niemieckich. Piotr Chmielowski w artykule „Literatka z Prus Zachodnich” pisał: „Na kresach nie chodzi o piękno, o artyzm... lecz przede wszystkim o karmę duchową, co by zdołała pokrzepić wśród bolesnych przeżyć, na jakie życie narodowe jest narażone...”⁴³. Na dobro autorki zapisał, że swymi utworami dodawała otuchy współziomkom, biedującym wśród ciężkich warunków ekonomicznych i jeszcze gorszych udręczeń moralnych i narodowych. Właśnie takie utwory propagował B. Milski, który był zaangażowany w walkę o język i ziemię polską.

Z Pomorza pochodził też **ks. Jan Stenzel** (1835–1905), który w wydawnictwie Milskiego opublikował: *Probostwo poklasztorne w Żukowie a najnowsze budowle i reperatury: przyczynek do historii dyecezyi chełmińskiej* (1892)⁴⁴ oraz **Wiktor Kulerski** (1865–1935), który pod pseudonimem „Wiktor Radzyński” wydał *Przewodnik po Copotach, Gdańsku i okolicy* (1892). Nakład przewodnika był stosunkowo wysoki; druk ten zachował się w kilku polskich bibliotekach, m. in. dwa egzemplarze w PAN Bibliotece Gdańskiej⁴⁵.

B. Milski, oprócz książek w języku polskim, sporadycznie drukował teksty w języku niemieckim na zamówienie polskich klientów. Jednym z nich był znany działacz gdański **Franciszek Kubacz** (1868–1933), który opublikował swoją dysertację doktorską: *Untersuchungen über die See- und Strandluft in Warnemünde während des Julii 1892*, Rostock & Danzig, Druck von B. Milski, 1892⁴⁶.

Bernard Milski osobiście opracował kilka pozycji dla swojego wydawnictwa. Przede wszystkim trzy roczniki *Gdańskiego Kalendarza katolicko-polskiego dla Wiarusów Prus Zachodnich, W[ielkiego] Księstwa Poznańskiego i Szląska* na rok 1893, 1894, 1895, którego każdorazowo w dwóch wydaniach, większym i mniejszym, wyszło łącznie sześć tomów. Ponadto antologię 354 tekstów *Śpiewak polski czyli zbiór piosenek, dumek i arii narodowych, towarzyskich, miłosnych, okolicznościowych i innych* (1895).

w „Gazecie Gdańskiej” 1891, nr 90, włączony potem do zbioru „Kwiatki z nad Bałtyku”, doczekał się przedruku na łamach „Gryfa” w 1910 i 1912 roku.

⁴² J. Borzyszkowski, *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848–1920*, Gdańsk 1986, s. 197.

⁴³ „Nowa Reforma” 1902, dod. Lit. do nr 296, s. 2.

⁴⁴ Ta pozycja ukazała się też w języku niemieckim pt. *Das Kloster Zuckau*, Danzig: Lehmann, 1892. Wydanie niemieckie znajduje się w Bibliotece Gdańskiej (sygn. Oc 799 8°), a wydanie polskie w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Lublinie.

⁴⁵ *Przewodnik po Sopotach, Gdańsku i okolicy, poprzedzony krótkim rysem dziejów okolicznego wybrzeża*, Gdańsk 1892 (sygnatury I 82604 i I 82604).

⁴⁶ Por. „Przewodnik Bibliograficzny” 1893, nr 11, s. 202.

Ukoronowanie działalności wydawniczej Bernarda Miłskiego w Gdańsku stała się omówiona wcześniej edycja *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza w 1900 roku. Wkrótce potem, w lutym 1901 roku, wydawca sprzedał „Gazetę Gdańską” adwokatowi Józefowi Marianowi Pałędzkiemu, który od kwietnia uruchomił firmę pod nazwiskiem żony Walerii Pałędzkiej.

* * *

Książka i prasa polska odegrały na Pomorzu Gdańskim ważną rolę w walce o zachowanie dóbr narodowych. Niezwykle istotne w osiągnięciu tego były wspomniane publikacje książkowe Bernarda Z. Miłskiego. Dziesięcioletnią działalność wydawcy można nazwać najpomyślniejszym okresem polskiej książki w Gdańsku XIX wieku⁴⁷.

M. Babnis konstatuje: „Małe niepozorne książeczki, ukazujące się w Gdańsku pod koniec XIX i na początku XX wieku, były skuteczną odporą przeciw zabiegom germanizacyjnym. Na tych książeczkach uczono dzieci polskie czytać, uczono miłości do własnej przeszłości. Z tych książeczek czerpała ludność polska siłę i wiarę. Te skromne książeczki umożliwiały zachowanie własnej tożsamości i świadomości narodowej”⁴⁸.

Po śmierci B. Miłskiego rodzina otrzymała wiele kondolencji od osób, które znały i ceniły gdańskiego wydawcę. Na łamach prasy ukazały się liczne nekrologi podkreślające zasługi zmarłego dla odrodzonej Polski. Przykładowo „Dziennik Bydgoski” 27 stycznia 1926 roku napisał: „widząc wdzięczne pole do pracy w Gdańsku zakłada tam pismo polskie, dziś jeszcze istniejące – »Gazetę Gdańską«. Na tym stanowisku zdziałał ogromnie wiele i jeżeli zdołaliśmy utrzymać polskość Kaszubów, to jest w tym bezsprzecznie i wielka zasługa Zmarłego”⁴⁹.

Na zakończenie przytoczmy lapidarne podsumowanie zasług Bernarda Z. Miłskiego pióra Anieli Korngutówny, piszącej pod pseudonimem Aniela Kallas, autorki książki o Tadeuszu Kościuszcze, opublikowanej w „Gońcu Wielkopolskim” 7 lutego 1926 roku:

*Założyciel Gazety Gdańskiej
Pomnożycielem był polskości
Tysiące Kaszubów nauczył pisać
Po polsku i miłować Polskę.
Wierny strażnik kresowy
Przygotował Pomorze i Prusy oraz
Mazury dla Polski odrodzonej*⁵⁰.

⁴⁷ M. Babnis, *Książka polska w Gdańsku...*, s. 125.

⁴⁸ Tamże, s. 129.

⁴⁹ „Dziennik Bydgoski” 1926, nr 21, s. 10.

⁵⁰ A. Kallas, Po zgonie śp. Bernarda Miłskiego IV, „Goniec Wielkopolski” 1926, nr 30, s. 2.

BIBLIOGRAFIA

- Babnis M., *Życie kulturalne Gdańska w czasach zaboru pruskiego (1793–1919). Książka* (1), [w:] *Gdański Rocznik Kulturalny*, t. 17, Gdańsk 1997, s. 8–23.
- Babnis M., *Bibliografia druków polskich wydanych w Gdańsku w latach 1801–1919*, [w:] *też*, *Książka polska w Gdańsku w okresie zaboru pruskiego (1793–1919)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989, s. 185–204.
- Borzyszkowski J., *Aleksander Majkowski (1876–1938): biografia historyczna*, Gdańsk–Wejherowo, 2002.
- Borzyszkowski J., *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848–1920*, Gdańsk 1986.
- Czerniakowska E., *Bernard Zygmunt Miłski jako miłośnik Mickiewicza*, Gdańsk–Pruszcz Gdański 2012.
- Czerniakowska E., *Janina Sedlaczkówna i „Gazeta Gdańska” Bernarda Miłskiego*, „D’Oriana. Awiza biblioteczne” 3 (1996), s. 36–44.
- Czerniakowska E., *Neumann Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3: L–P, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 307–308.
- Czerniakowska E., *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Z, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 189–190.
- Dziadoń S., *Gazety Gdańskiej pierwszych lat dziesięć*, „Literary. Magazyn społeczno-kulturalny Wybrzeża” 1966, nr 7, s. 10–11.
- Gajkowska C., *Sedlaczkówna Janina*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, red. nac. H. Markiewicz, Warszawa 1995–1996, s. 144.
- Majkowski A., *Pomorzanie*. Powieść z rkpsu do druku przygotowała i wstępem opatrzyła Damroka Majkowska, Gdańsk 1973.
- Mańkowski A., *Bibliografia polskich druków gdańskich od 1800 do 1918*, [w:] *Krzysztof Celestyn Mrońgowiusz 1764–1855. Księga pamiątkowa*, red. W. Pniewski, Gdańsk 1933, s. 347–378.
- Milewski E., *Opowieści gdańskich uliczek*, Gdańsk 1979.
- Pniewski W., *Gdańsk w polskiej literaturze pięknej*, „Rocznik Gdański” t. 4–5 (1930–1931), s. 3–43.
- Romanow A., *Gdańska prasa polska 1891–1920*, Warszawa 1994.
- Romanow A., „Gazeta Gdańska” 1891–1939 (Zarys dziejów), „Rocznik Gdański” t. 51 (1991), s. 17–18.
- Sikorski J., *Ziemianin bez kompleksów: Wspomnienia*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1990.
- Świerkosz A., *Zapomniany piewca Kaszub i Pomorza*, „Od naszego morza” 1932, nr 1, s. 18–23.
- Wierzchosławski S., *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1860–1914*, Wrocław 1980.

ANEKS

Nowe ustalenia dotyczące bibliografii gdańskich druków książkowych w języku polskim w latach 1891–1900 na podstawie badań autorki nad działalnością wydawniczą Bernarda Miłskiego w Gdańsku.

I. POZYCJE NIE UWZGLĘDNIONE
W DOTYCHCZASOWYCH BIBLIOGRAFIACH DRUKÓW GDAŃSKICH

Baczyński Julian, Cudowna dziewica, Gdańsk: B. Miłski, 1894.
Baczyński Julian, Kolumb i Ameryka, Gdańsk: B. Miłski, 1893.
Korngutówna Aniela, Nidoszłe śluby, Gdańsk: B. Miłski, 1896.
Sedlaczkówna Janina, Adam Mickiewicz, jego życie i dzieła, Gdańsk: B. Miłski, 1898.
Sedlaczkówna Janina, Dzieje narodu polskiego, tom 1, Gdańsk: B. Miłski, 1898.
Strokowa Jadwiga, Wielki król, Gdańsk: B. Miłski, 1897.

II. USTALENIE AUTORSTWA

Faust Leopold [Sacher-Mason Leopold], Hajdamak czyli Noc św. Andrzeja, Gdańsk: B. Miłski, 1895⁵¹.

III. USTALENIE DOKŁADNEGO ROKU WYDANIA

Baczyński Julian, Król Wojtek i królowa Jaga, Gdańsk: B. Miłski, [1894].
Katalog Biblioteki Tow. „Ogniw” w Gdańsku, Gdańsk: B. Miłski, [ok. 1897].
Raschke T[omasz], Nowy kancjonał pieśni nabożnych wedle obrządku kościoła katolickiego na uroczystości całego roku, zebrał i zestawiał... Gdańsk: B. Miłski, [1894].
Sedlaczek Edward, W walce z pohańcami, Gdańsk: B. Miłski, [1894].
Sedlaczek Edward, Wrodzy sąsiedzi, Gdańsk: B. Miłski, [1894].
Sedlaczkówna Janina, O Sejmie czteroletnim i o konstytucji 3 Maja, Gdańsk: B. Miłski, [1891].
Strokowa Jadwiga, Bartek zwycięzca, Gdańsk: B. Miłski, [1896].
Strokowa Jadwiga, Czerwona czapka (z Zacharjasiewicza), Gdańsk: B. Miłski, [1895].
Kościński, Konstanty, Kościoły i kaplice w Nowem, powiecie świeckim, Prusach Zachodnich, Gdańsk: B. Miłski, [1896].

⁵¹ Lepold Sacher-Mason (1836–1895), zwany polskim Faustem, był austriackim pisarzem i publicystą, pochodzącym ze Lwowa. W 1882 roku wydał w Lipsku „Der Hajdamak”. Opublikowany przez B. Miłskiego „Hajdamak, czyli Noc św. Andrzeja” być może został przetłumaczony przez Janinę Sedlaczkównę.

BOOKS PUBLISHED BY BERNARD MILSKI IN GDAŃSK

The paper aims to give a comprehensive account of books by Polish authors published in B. Z. Milski's publishing house in Gdańsk in the 1890s. Bernard Zygmunt Milski was the founder and editor of "Gazeta Gdańska". The author discussed Polish books published between 1891 and 1900. Milski deserves all of the credit for publishing "Krzyżacy" by Henryk Sienkiewicz in 1900. From among various periodicals and supplements published by Milski only the book calendars have been described in the article.

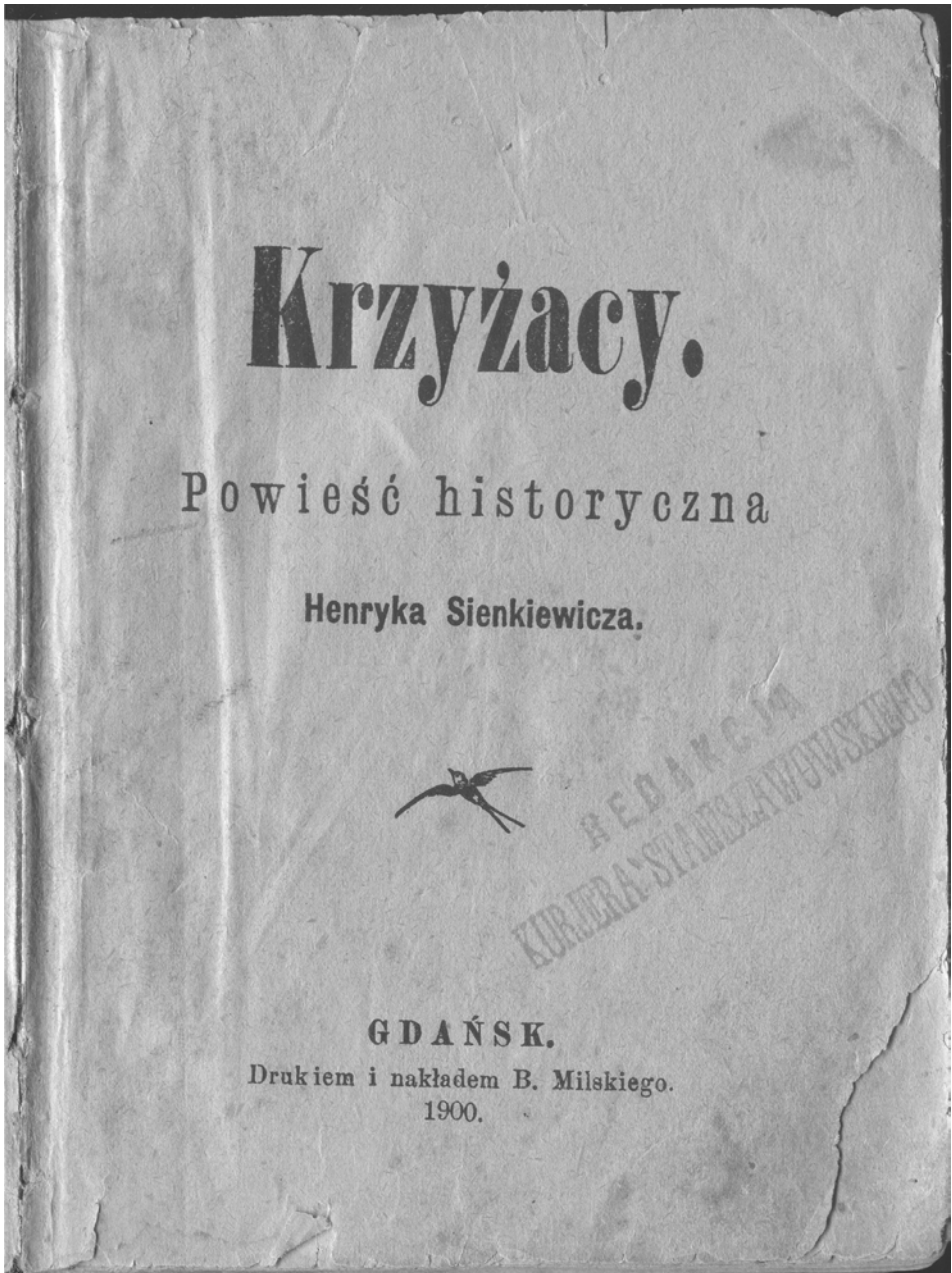
KEY WORDS: Bernard Zygmunt Milski (1856–1926), Gdańsk, "Gazeta Gdańska" (1891–1939), nineteenth-century printing in Gdańsk, book publishers, popular literature, Aleksander Majkowski (1876–1938)

DIE BUCHPUBLIKATIONEN VON BERNARD MILSKI IN DANZIG

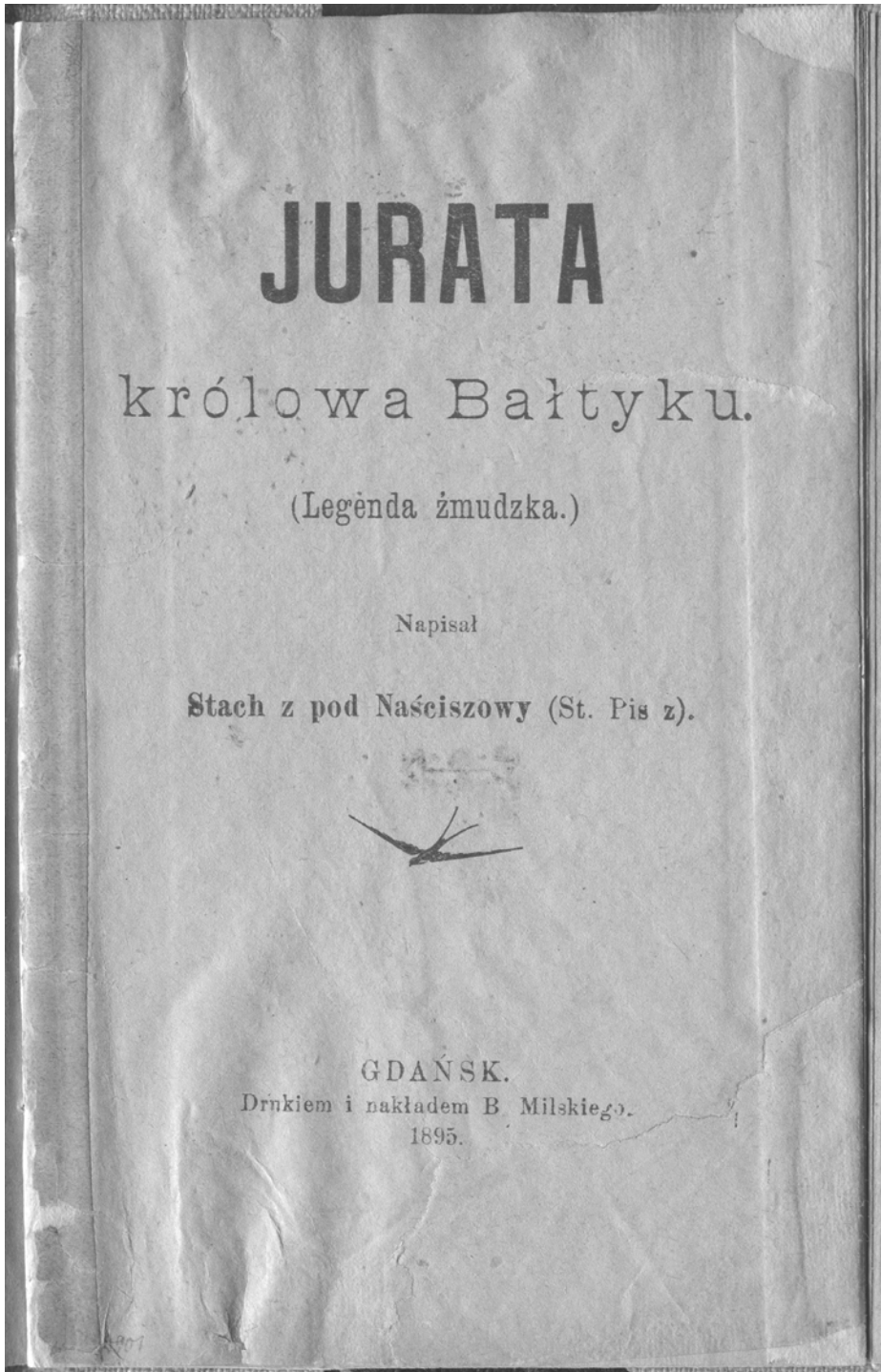
In dem Artikel befasst man sich mit den Büchern polnischer Autoren, die in den letzten zehn Jahren des 19. Jahrhunderts in dem Danziger Verlag von Bernard Zygmunt Milski herausgegeben wurden. Es handelt sich um Bücher in polnischer Sprache, von wenigstens 8 Seiten, die in den Jahren 1891 – 1900 veröffentlicht wurden. Außer Acht ließ man Zeitschriften und ihre Beilagen: Flugblätter, Wandkalender, u. Ä., berücksichtigte aber Buchkalender.

Das größte Verdienst von Milski um die polnische Literatur war die Herausgabe im Jahr 1900 des Romans von Henryk Sienkiewicz *Die Kreuzritter*.

SCHLÜSSELWORTE: Bernard Zygmunt Milski (1856–1926), Danzig, Gazeta Gdańska (1891–1939), Danziger Druckkunst des 19. Jahrhunderts, Buchpublikationen, populäre Literatur, Aleksander Majkowski (1876–1938)

1. H. Sienkiewicz, *Krzyżacy*. Powieść Historyczna, Gdańsk 1900
strona tytułowa
(PAN Biblioteka Gdańska, fot. Biblioteka)

2. St. Pisz, *Jurata, królowa Bałtyku*, Gdańsk 1895
strona tytułowa
(PAN Biblioteka Gdańska, fot. Biblioteka)